

INTELLECTUAL NOVEL SYMBOLS AND GENRE FORMATION IN NATIONAL LITERATURE

Dilfuza Salimboyevna RUZIYEVA¹
ESP Teacher of the Department of
Foreign Languages in Natural Sciences
Bukhara State University
Sayyora SEVINCHEVA²
Teacher of the secondary school 12 in the Olot region

Abstract

In the study of the theory and ideological, artistic, methodological or other aspects of the intellectual novel, we believe that the approach should be approached in this way rather; it is preferable to approach research activities based on these principles.

Key words: Intellectual novel, Renaissance, fiction, philosophical-social, Oriental philosophy, human emotions, world literature, mythological poetics, myth.

МИЛЛИЙ АДАБИЁТДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ РОМАН БЕЛГИЛАРИ ВА ЖАНРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Дилфуза Салимбоевна РЎЗИЕВА¹
Бухоро давлат университети
Табиий йўналишларда чет тиллар
кафедраси ўқитувчиси,
Сайёра СЕВИНЧЕВА²
Олот тумани 12-сон ўрта
мактаб ўқитувчиси

Анотация. Интеллектуал роман назарияси ва ғоявий, бадиий, услубий ёки бошқа жиҳатларини тадқиқ этишда масалага шундай ҳолда муносабатда бўлиши лозим, деб ҳисоблаймиз. Шундан келиб чиқиб, миллий адабиётда, аниқи, ўзбек адабиётида интеллектуал роман жанрига хос белгилар, унга мосликларнинг таркиб топиш, шаклланиш хусусиятларини, балки, қонуниятларини аниқлаш, тадқиқ этиш фаолиятига ҳам шу принциплардан келиб чиқиб муносабатда бўлиш мақбулдир.

Калит сўзлар: Интеллектуал роман, уйғониш даври, бадиий адабиёт, фалсафий-ижтимоий, Шарқ фалсафаси, инсоний туйғулар, жаҳон адабиёти, мифологик поэтика, афсона.

Маълумки, адабий жанрлар шакли, мақсад-муддаоли жиҳатидан нисбий характерга эга бўлади. Шу учун ҳам адабиёт анъана, адабий таъсир, муштарклик, параллеллик каби адабий ҳодисаларни ўрганишда шеърий, насрий, драматик ёки публицистик турларга мансуб адабий маҳсулларни яхлит ҳолда, уларнинг бадиийлиги, шакли, услуби, образлар, фольклоризм ёки мифологик, диний моҳият каби жиҳатларга шундай умумийлик руҳида ўрганавериш лозим бўлганда ўйлаймиз. Ижодий маҳсуллар асосан шеърий йўлда яратилган, мероси лира-эпик ҳам, наср ҳам, драматура ҳам бирдек ибрат олади. Ижоди асосан трагедиялардан иборат Вильям Шекспир маҳорати ва ғоявий фазилатларидан барча адабий турда қалам тебратган санъаткорлар ижодий ўрганиб келадилар. Шу адабий ва илмий ҳақиқатдан келиб чиқиб, илмий тадқиқотларда роман намунаси билан фақат романни, драма билан фақат драматик асарни ёки шеър билан фақат шеърни қиёсан ўрганиш адабий анъаналар тизимида ўрганиш урфга айланганлигини биламиз. Бизнингча, масалага барча адабий турларда ҳамнафаслик, ўзаро муштараклик нуқтаи

назаридан қараш мақсадга мувофиқдир. Жумладан, интеллектуал роман назарияси ва ғоявий, бадиий, услубий ёки бошқа жиҳатларини тадқиқ этишда масалага шундай ҳолда муносабатда бўлиши лозим, деб ҳисоблаймиз. Шундан келиб чиқиб, миллий адабиётда, аниғи, ўзбек адабиётида интеллектуал роман жанрига хос белгилар, унга мосликларнинг таркиб топиш, шаклланиш хусусиятларини, балки, қонуниятларини аниқлаш, тадқиқ этиш фаолиятига ҳам шу принциплардан келиб чиқиб муносабатда бўлиш мақбулдир. Бу борада дастлабки қадамни бугун ёзма адабиётнинг манбаси ва ўзаги бўлган халқ оғзаки ижоди намуналаридан бошламоқ керак. “Гўрўғли” эпоси туркумидан қирқдан ортиқ дostonлар, “Алпомиш” эпоси, “Тоҳир ва Зухра”, “Шоҳсанам-Ғариб”, “Нажот ўғлон”, “Саёдхон ва Ҳамро” каби неча умуман туркий халқлар оғзаки ижодига мансуб салмоқли дostonлар, аввало, роман жанри намуналари каби аҳамиятга молик. Халқ эпосларининг сюжетлари ва ғоялари асосида бу замон ёзувчилари яратган романлар ҳам мавжуд. Масалан, ўз ўрнида Жўра Фозилнинг “Ўғузнама” асосидаги “Айрилиқ остонаси”, “Гўрўғли” дostonларига суяниб ёзилган Нурунинг “Гўрўғлининг туғилиш”, Абдунаби Ҳамронинг “Олтин дарвозали юрт” ромналарини эслаб ўтиш мумкин. Роман жанрининг деярли кўп жиҳатлари акс этадиган Гўрўғлию Алпомиш ҳақидаги эпослар ҳам аслида “Халқ романлари” қабилидаги ёдномалардир. Халқ дostonларига хос хусусиятларнинг қандай жиҳатлари интеллектуал романлар шаклланиши жараёнига асқотганлигини қуйидагича ғоявий, шаклий, поэтик ҳолатларда кузатиш мумкин:

-фалсафий ғоялар кўламининг салмоғи; ватанпарварлик, халқпарварлик, эзгулик ва адолат ғояларининг талқини; сотқинлик, оқибатсизлик, ҳасадгўйлик, суиқасд қилиш иллатларининг фош этилиши; умуман, ҳаётни ва воқеликни, инсон феноменини фалсафий идрок этиш концепцияси халқ эпослари ва йирик насрий ёзма асарлар ўртасидаги адабий муштараклик ҳодисаси сифатида кузатилади. Чунки, халқ эпосларида, эртаклари ёки ривоятларида ҳам интеллектуалликнинг муҳим белгиларидан бири фалсафий теранлик, ҳаётни фалсафий идрок этиш белгилари мавжуддир; чунончи, “Гўрўғли”, “Алпомиш” дostonларида бош қаҳрамонлар ва яна айрим етакчи персонажларнинг Ватан ҳимояси, халқ осойишталиги йўлидаги қаҳрамонона ҳаракатлари, ҳар бир фаолиятида илоҳий оламга таянишлари, Оллоҳ қудратини эътироф этишлари, Худо мададидан умидвор бўлишлари, ақл-идрок ва илм-фан моҳиятига таянишлари, айрим бахшилар, ҳунармандлар образининг эпизодик шакллардаги талқинлари каби ҳолатлар интеллектуал асар белгилари саналади. Қадимги ёзма ёдгорликларда интеллектуаллик хусусиятлари кузатилади; қудратли ҳукмдор Ўғузхоннинг турк улусини бирлаштириб, улкан давлат тузганлиги билан боғлиқ ўғузнамалар, Билкаҳоқон, Тўнжук,

каби халқлар билан боғлиқ битиклар таркибида ҳам интеллектуаллик хусусиятлари кўзга ташланади. Бу давлат иш юритишда, халқни ҳур ва фаровон қилишда ва аҳамияти, барча ишда Оллоҳга таяниш томонларида намоён бўлади. Мана, Култикиннинг акаси Билка ҳоқон томонидан адабий тошга ўйиб ёзилган абадиятга дахлдор ўғит сўзларидан бир парча: “Тангри ёрлақгани учун истеъдодим, бахтим бор учун мен сизларга Ҳоқон бўлдим. Ҳоқон бўлиб йўқ қашшоқ халқни яхшилаб оёққа турғаздим. Қашшоқ халқни бой қилдим. Оз халқни кўпайтирдим. Ё бу сўзимда ёлғон борми? Турк беклари, халқи, буни эшитинг! Турк халқини тунаб давлат тутишингизни бу ерда тошга ўйиб ёздим. Адашиб айрилганингизни ҳам бу ерда ёздим. Нимаики сўзим бўлса мангу тошга ўйиб ёздим. Унга қараб билинг, туркнинг эндиги халқи, беклари. Уй, қарайдиган, кўзига фақат мол-мулк кўринадиган беклар, сизлар гумроҳсизлар. Мен мангу тошга ҳамамсини ўйиб ёздим”¹. Бу қадимий обидада “Мангу тош” образининг балки поэтик рамзининг кўп ишлатилишини абадиятга дахлдор ғоялар ифодасининг талқини сифатида ҳам тушуниши керак. Улкан туркий халқлар муҳитида қадим-қадимдан бўлинмаслик, оғзибир бўлиш даъвати ҳукмрон бўлиб келганлиги маълум. Ўғузхон, Билкаҳоқон, Култегин каби қудратли ва юртпарвар ҳукмдорлар раҳнамолигида бу халқлар нақадар қудратли ва осойишта бўлган. Аммо, кўп ҳолларда эса, мол-мулк талашлар, ер ва мартаба илинжидаги саъй-ҳаракатлар уларни парокандаликка, гирифтор этган. Бу дастлабки битикларда илм-заковатнинг аҳамияти, акс ҳолда, билимсизлик ва маданиятсизлик эса, сўқирликка, қуллик-қарамликка бошловчи офат эканлиги талқин этилган. Масалан, Табғач юрти халқининг ҳийласига, ширин сўзига ишониб ўз элчининг алданиб қолганлигини Билга Ҳоқон ачиниб-куйиниб қайд қилади-да, бунга илмсизлик, демак, фаҳмсизлик, сўқирлик сабабчи бўлганлигини айтади. “Олтин, кумуш, ичкилик, ипакни шунча ҳисобсиз бераётган Табғач халқи сўзи ширин, ипак кийими нафис экан. Ширин сўзи, ипак кийими билан алдаб, йироқ халқни шу хилда яқинлаштирар экан. Яхши қўшни бўлгандан кейин ёвуз илмни у ерда ўрганар экан”. Ҳоқон ўз халқининг илмсизлигидан не кулфатларга учраганлигини кўп бора эзилиб қайд қиладики, бу моҳиятан илмли, маданиятли, маънавий юксак бўлиш орзуи ва тарғиби билан боғлиқдир. Улуғ аждодларимизнинг Оллоҳ қудрати, ягона Худога сиғиниш ёки илм-маърифат қадри ҳақидаги интеллектуал қарашлари ва тарғиблари кейинги асрларда яратилган асарларда кенг ва батафсил талқин қилинди, бу ғоялар донишмандона қарашлари етук бадиий образлар асосида чуқурлаштириб Бундай талқин ва умумлашмалар “Девону луғотит турк”, “Қутадғу билиг”, “Ҳиббат ул-хақойиқ”, “Қиссаси

¹ Қаранг: Қадимий ҳикматлар. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1987, 24-бет.

Рабғузий”, “Лисон ут-тайр”, “Фарҳод ва Ширин”, “Садди Искнадарий”, каби мумтоз адабиёт намуналарида, XX-XXI асрларда яратилган йирик насрий, драматик, лиро-эпик асарларда анча кенг ва батафсил шаклларда ўз аксини топиб келмоқда. Маҳмуд Қошғарий халқ орасидан ўттиз йиллаб тўплаган ижод намуналарида ҳам юқоридаги масалалар ифодасига дуч келиш мумкин: Бунда улуғ олим бўлиб, илмингни ёй.² Ўша олис дostonларда ҳам доно халқ билимсизликни заволиқнинг юрт бузилишининг сабаби деб билганлар: “Девону луғотит турк”нинг ўзагидаги масалалардан бири ва балки муҳими ҳам билимни қадрлаш ва уни ҳаётга, инсоний жамиятга тадбиқ этиш ғоясининг тарғиби билан боғлиқ. Демак, билимдонлар камайса, илму ҳикмат заволи топса, бу юрт, ёмон-ёвузлар авж олиб кетишига олиб келади. Асарда халқнинг фарзандларига қарата “Илм, ҳикмат ўргангин, бўлма мағрур, мактанчоқнинг чиқди, кўр” қабилидаги комилликка бошловчи ўғитлари кенг ўрин эгаллаган. Яна билимдон кишининг талқондан мазали яратиши ва ўзиям шиннидек қадри бўлиши билан боғлиқ: У шиннига борар, - қабилидаги кўрсатма-даъватлар турли шаклларда учрайди. Шу илмларни ўргатувчи олим кишиларни қадрлаш ва уларга эргашиш маслаҳат-танбеҳлари ҳам кўп айтилган: Тасаввур қиласиз: Ибн Сино, Беруний, Фаробий каби улуғ олимлар шу оддий халқ муҳитидан етишиб чиққан. Халқ ўз фарзандларини шундай даҳолар изидан боришга ундаганлар, чунки олим кишининг эзгуқалб бўлишига ҳавас қилганлар. Интеллектуаллик белгилари, излари акс этган бу асардаги ғоялар илм-фан қадри, оимлар, яратувчилар улуғланадиган мотивлар кейинги асрлардан йирик ҳажмли асарларда ривожлантирилган. Масалан, шундай мумтоз яратмалардан бири Юсуф Хос Ҳожибнинг 1069-1070 йилда ёруғлик юзини кўрган “Қутадғу билиг” (“Саодатга элтувчи билим”) каби қомусий асаридир. “Туркий шоҳнома” деб аталган бу салмоқли полотно туркий тилда яратилган илк йирик асар. Ўн уч минг мисра ҳажмидаги дoston 73 бобдан ташкил топган бўлиб, унда адолат ва эзгулик, билим ва заковат фазилатлари улуғланган. Адиб ўз асари ғоясининг асоси эзгулик ва билимсизликни кўйиб, инсоннинг барча фазилатлари шу маънавий фазилатлар билан боғлиқлигини уқтиради. “Билимнинг буюклигини ва заковатнинг улуғлигини англаган, бу иккичига эга бўлган кишилар улуғликка эришадилар”³, деб уқтиради адиб. Юсуф Хос Ҳожибнинг фалсафий-сиёсий ақидасича, ҳукмдорлар эзгуқалб бўлишлари лозим, эзгулик эса билим ва заковат тўфайли шаклланади. “Жаҳонни қўлда тутиб туриш учун заковатли бўлиш керак, эл-халқни бошқариш учун ақлу идрок ва журъат керак. Жаҳонгирлар давлатни заковатлари тўфайли қўлга киритадилар, ҳокимлар халқларни билим билан

² Қаранг: Қадимий ҳикматлар. 62-бет.

³ Қаранг: Қадимий ҳикоятлар, 94-бет.

бошқарадилар”⁴.Адиб, ҳукмдорларнинг адолатли ва инсонпарвар бўлишлари уларнинг билимдонлиги, заковатлилиги билан боғлиқ бўлишини қайта-қайта уқтирган. Агар архитектопикаси, поэтик модели бошдан охир мифологик сюжет талқин, асосига қурилган. Ва бу воқеалар фалсафий пафос билан суғорилган тарзда ўз талқинини топган. Достоннинг бош қаҳрамони Кунтуғди – ҳукмдор, айна вақтда адолат рамзи, унинг вазири Ойтуғди бахт-саодат тимсоли, – вазирнинг ўғли эса ақл-заковат рамзи, уларнинг қорнидаги офият тимсоли сифатида талқин этилган. Асар саҳифаларида “Шоҳнома”, “Девону луғотит турк” асарларидаги айрим образлар ҳаётий ва мифологик талқинларга дуч келамиз. Унда юзлаб халқ мақоллари, маталлари келтирилган. Бундай талқинлар маънавий юксаклик, инсоний комиллик даъватларининг таъсирчан, ҳаётий мақомда талқин этиш имконини берган. Яна муҳими шундаки, Юсуф Хос Ҳожиб бу талқинларнинг ҳаммасини, ҳукмдор адолати каби жиҳатларни Тангри Таоло иродаси билан боғлайди, адолатли подшони Худонинг халқ ва юртга марҳамати деб тасвирлайди. Юқоридаги фазилатлари уйғун ҳолда мазкур улкан асарнинг ўз тизимида интеллектуаллик хусусиятларини анча кенг мужассам этганлигидан далолат беради.Интеллектуаллик моҳияти билан боғлиқ асарлар, жумладан, романлар пайдо бўлишини Х1Х аср Европада юзага келган модерн адабий йўналиши билан боғлаш илмий урфга айланганлигини биламиз. Масалага Шарқнинг Ғарбга самарали таъсири ижтимоий-гуманитар, маънавий-маърифий жиҳатларда бевосита кўзга ташланганлигини нуқтаи назаридан қараганда, модернистик мотивлар, мифопоэтик, интеллектуаллик хусусиятлар ҳам дастлаб Шарқда, Шарқ адабий ёдгорликларида неча асрлар муқаддам пайдо бўлганлиги маълум бўлади. Бу жиҳатдан Алишер Навоий ижоди, бу улўф сўз санъаткори қаламига мансуб лиро-эпик асарлар характерли Навоийнинг “Хамса” достонлари таркибидаги “Фарҳод ва Ширин”, “Сабъаи сайёр”, “Садди Искандарий” достонлари, “Лисон ут-тайр”, “Маҳбуб ул-қулуб” каби панднома асарларида бу хусусиятлар анча ёрқин намоён бўлади. Ушбу асарлар Х1Х асрда юзага келса бошлаган модерн адабий ҳодисани, интеллектуаллик моҳияти кўринишларини ҳам XV аср жаҳон адабиёти миқёсида анча ёрқин равишда намоён этган эди.

References

1. D.S.Ro'ziyeva. INTELLECTUAL ROMAN TRANSLATION IN WORLD LITERATURE. INTERNATIONAL OF FOREIGN LANGUAGES AND LINGUISTICS. Volume 2, Issue 2, 2021.

2. Д.С.Рўзиева. Интеллектуал роман генези специфик таснифи. Сўз санъати халқаро журнали 4-жилд,1-сон. ISSN 2181- 929. Doi Journal 10.26739/2181-9297
3. D.S.Ro'ziyeva CHARACTERISTICS AND ANALYSIS OF INTELLECTUL NOVELS IN LITERATURE. INTERNATIONAL OF FOREIGN LANGUAGES AND LINGUISTICS. Volume 2, Issue 2, 2021.
4. D.S.Ro'ziyeva. INTELLECTUL NOVELS.
5. Д.С.Рўзиева. Интеллектуал романнинг ўзига хос хусусиятлари.
6. D.S.Ro'ziyeva, Sh.Miraliyev. Listening training in the methodology of the teaching foreign languages.11th International conference "Science and Practice: A NEW LEVEL OF INTEGRATION IN THE MODERN WORLD " September,10-November, 30, 2020, Sheffield, UK, ISBN 978-0-989799- 4-2, DOI:http://doi.org/10.15350/UK_6/11.
7. D.S.Ro'ziyeva. PECULIARITIES OF THE INTELLECTUAL NOVEL. INTERNATIONAL JOURNAL ON INTEGRATED EDUCATION. e-ISSN: 2620 3502.p-ISSN:2615 3785.
8. Mavlonova U. K., Maxmurovna M. K. THE INTRODUCTION OF IRONY IN ENGLISH AND UZBEK LITERATURE //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – Т. 5. – №. 3. – С. 4-4.
9. Ugiloy Khamdamovna Mavlonova, Dilfuza Salimboyevna Ruziyeva. THE USE OF IRONY IN LITERATURE // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. – 2020. – Issue 04, Volume 84. SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TAS
10. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna. Similarities and Differences between types of Comic // International Journal on Integrated Education. September 2020, Volume 3, Issue IX. <https://doi.org/10.31149/ijie.v3i9.596>
11. Kodirov D. H. SPIRITUAL-MENTAL RESEARCHES OF ABU HAMID GHAZALI // European Journal of Research Development and Sustainability (EJRDS) – Vol. 2 No. 2, February 2021, -p. 73-74.
12. Qodirov D.H. GHAZALI AND DESCARTES: MODERN PHILOSOPHICAL DEVELOPMENT OF THINKING//Scientific Bulletin of Namangan State University, 2020. - №. 10., p. 256-260.